

УДК 2-1:27-1(045)

А. М. Лещенко
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Херсонської державної морської академії

КОНЦЕПТ РЕЛІГІЙНОГО РЕЗОНАНСУ

Християнське сакральне мистецтво є унікальним феноменом у житті суспільства. Уже декілька тисяч років воно провокує людину на прийняття християнства, його ідей, учення, морально-етичних принципів, поглиблюючи релігійні почуття й переживання.

Вивченням питань, пов'язаних із сакральним мистецтвом, займалася низка дослідників із різних галузей гуманітаристики: М. Еліаде, Р. Жерар, Т. Буркхардт, Ф. Шуон, Д. Угрінович, Е. Яковлев, М. Попович, С. Кримський, С. Абрамович, В. Головей, В. Шелюто; окремі види сакрального мистецтва розглядалися зарубіжними вченими: А. Терріном, Т. Моїсеевою, Б. Раушенбахом, Е. Мірзоєном, І. Ібрагімовим; українськими дослідниками: І. Солярською, Л. Гнатюк, З. Лановик, О. Клековкіним, І. Харитоновим та ін.

Разом із тим актуальним є питання, пов'язане з розумінням глибинних механізмів впливу християнського сакрального мистецтва на віруючу людину. Звідси метою дослідження є визначення феномена релігійного резонансу як пріоритетного механізму впливу християнського сакрального мистецтва. Основним завданням є визначення специфіки виникнення й впливу резонансу на віруючу людину, сприйняття нею християнства, його віровчення та морально-етичних вимог.

Сьогодні доцільно розглядати психіку людини як функціональну єдність резонансних, польових, голографічних та інших ще не достатньо відомих науці можливостей живої матерії, оскільки «є всі підстави для розвитку й використання ... гіпотези резонансно-польового типу взаємодії, для створення квантової теорії біологічного поля» [4, с. 207]. Людині як живій цілісній біосоціосистемі характерна унікальна здібність щодо дистанційної взаємодії з іншими людьми та всіма явищами навколишнього середовища завдяки резонансному зв'язку польового походження, який у науці отримав назву «резонансно-польовий тип взаємодії». Його «відмінною рисою ... є саме те, що цей тип рецепції належить організму як цілому, як єдиній функціонуючій живій системі» [4, с. 208].

Із погляду теорії полімодельного (поліструктурного) резонансу та специфіки дослідження це дає змогу зробити висновок про наявність у функціонуючій системі «автор християнського сакрального твору мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва» органічної природної резонансної взаємодії між різними її системними елементами, зокрема, включаючи взаємодію між художньою рефлексією й художньою рецепцією як автора твору сакрального мистецтва, так і вірянина, що сприймає сакральний сенс його художнього образу; між художньою рецепцією вірянина й символічним сакральним образним твором християнського мистецтва; між процесом інтеріоризації та екстраполяцією вірянином християнського сакрального сенсу тощо. У цьому аспекті, на нашу думку, важливо простежити значення резонансної взаємодії щодо зумовленості зв'язку «вірянин – символічний образ сакрального твору мистецтва».

Спираючись на теорію полімодельного (поліструктурного) резонансу, який впливає на процес функціонування системи цього виду, можна визначити роль резонансних механізмів у процесі забезпечення між усіма її елементами органічного комунікативного, взаємозумовленого зв'язку з одночасним формуванням, за М. Дрюк, «відкритої концептуальної системи», що надає нам можливість розглядати процес її функціонування не лише в просторі, а й у багатомірному форматі [3, с. 8].

Так, теорія полімодельного (поліструктурного) резонансу дає змогу розглядати живу діючу систему «автор християнського сакрального твору мистецтва – твір християн-

ського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва» в багатомірному форматі як відкрити інтерконцептуальну систему, в якій резонансні зв'язки забезпечують комунікативну взаємодію між її елементами з ефектом взаємодоповнення один одного та одночасним включенням механізмів її функціонування в універсальні структури реального простору. Висновки про багатомірність функціонуючої в просторі живої системи «автор християнського сакрального твору мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва», а також про специфіку зв'язків резонансного походження, що формуються між її структурними елементами, підтверджуються науковими даними.

Так, загальновізнаним є те, що між мозком людини та навколишнім середовищем, включаючи навіть біосферу планети, а також і Всесвіт, існують специфічні, але життєво важливі для людини канали зв'язку – інформаційний та енергетичний. «Енергія космосу живить мозок і забезпечує тим самим здійснення психічної діяльності. Разом із тим образи, що генеруються мозком, є компонентом тієї інформаційної системи, яка визначає зв'язок біосфери з космосом і саме існування біосфери» [4, с. 146]. На значення інформації, що надходить із зовнішнього середовища, для повноцінного функціонування мозку людини вказують відомі дослідження й інших учених, зокрема одним із перших цій проблемі присвятив свої дослідження американський науковець Х. Дельгадо [2].

Із погляду проблеми дослідження для віруючої людини принциповим є значення інформації, що міститься в задованому вигляді у творах християнського мистецтва і яку вона має розкодувати й перекодувати завдяки процесам інтеріоризації та екстраполяції християнського сакрального образу. Відповідно, цей процес дає віруючому змогу отримати додаткову інформацію, яка сприятиме стабілізації емоційного стану, але якої не вистачає для самостійного вирішення певних життєво важливих проблем. Необхідність дій з боку вірянина щодо пошуку й знаходження дефіцитної інформації з метою стабілізації власного емоційного стану переконливо пояснюється в інформаційній теорії П. Сімонової [8].

Виходячи зі специфіки предмета дослідження, який знаходиться у сфері наукового інтересу релігієзнавства, погоджуємось із позицією О. Лавренкової, що як соціальний, природний і теоретичний базис сучасних досліджень культур і просторів потрібно розглядати концепції ноосфери, пневмосфери та семіосфери, оскільки вони «найбільш повно окреслюють коло проблем у цій галузі, постулюють феноменологічну єдність ментальної й інструментальної людської діяльності та земної поверхні» [5, с. 95]. Логічним є те, що відкритість, концептуальність і багатомірність функціонуючої в просторі системи «автор християнського сакрального твору мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва» зумовлює й особливий інтерес до специфіки просторів і полів сакрального значення.

Учені доводять принципову відмінність просторів цього типу та пояснюють, що кожний «священний простір передбачає яку-небудь ієрофанію, якість вторгнення священного, в результаті чого з навколишнього космічного простору виділяється якась територія, якій надаються якісно нові властивості» [7, с. 25]. При цьому, відповідно, у процесі аналізу полів сакрального походження й призначення необхідно враховувати закономірності полів інших типів, тобто їхню специфіку та специфіку співіснування.

Так, В. Топоров, аналізуючи специфіку сакральних просторів, звертає увагу на необхідність психологічної готовності

вірян перебувати в їхніх межах. На його думку, така готовність повинна сприяти більш повноцінному процесу сприйняття віруючих сутності певних сакральних образів творів християнського мистецтва. Автор переконливо доводить, що «творці сакральних просторів, безсумнівно, враховували фактор підготовленого сприйняття, в якому повинні були поєднатися всі емоційні та смислові нитки задуманого образу. Можливо, саме тому сторонній глядач зазвичай не сприймає візантійську просторову образність, у кращому випадку захоплюється декоративною красою «плоских» ікон» [9, с. 23]. Указуючи на значення храмового простору й сакрального простору іконописця, а також на необхідність попередньої психологічної підготовки людини до сприйняття сакральних творів мистецтва, що, безумовно, є логічним, автор, на жаль, як й інші вчені, при цьому не пояснює механізми, які сприяють забезпеченню повноцінності цього сприйняття, що дорівнювало б, до речі, стану релігійного резонансу.

Цікаву ідею ієротропного простору висуває О. Лідов. Учений виходить із об'єктивної позиції щодо існування сакрального простору як реального явища. Але разом із цим уважає, що цей простір є позаматеріальною субстанцією, яка охоплює світ найрізноманітніших предметів культурного призначення в поєднанні із сукупністю звуків, кольорів, ароматів тощо. За визначенням автора, «ієротропія – це створення сакральних просторів, розглянуте як особливий вид творчості, а також як спеціальна галузь історичних досліджень, у якій виявляються й аналізуються конкретні приклади цієї творчості» [6, с. 9].

В основу ідеї ієротропії автором покладено необхідність цілеспрямованого і творчого підходу зі створення сакрального простору, який містить сукупність відповідних сакральних образів, зокрема «образ-парадигму» та «образ-ілюстрацію», перший із яких є не формалізованим, а є конкретною ідеєю сакрального значення. Також важливою складовою ієротропного простору є просторові ікони [6, с. 339].

Основну сутність ієротропного поля, за задумом автора, зумовлює органічна єдність і взаємодія ієрофанії як містичного та ієротропії як результату цілеспрямованої творчої діяльності. Але, за автором, при цьому «само по собі божественне одкровення знаходиться поза людською творчістю, що включає, тим не менше, і спогад ієрофанії, і її актуалізацію всіма доступними засобами, і збереження видимого, почутого, відчутого образу» [6, с. 10]. Як приклад автор наводить один із великої кількості прийомів, що цілеспрямовано використовується Церквою з метою активізації релігійних почуттів вірян. Так, О. Лідов розповідає про константинопольський кам'яний потір X ст. з венеціанського Сан Марко, в якому «в глибині, на денці напівпрозорої чаші із сардоніка з'являється золотий медальйон з образом Христа Пантократора, виконаний у техніці перегордчастої емалі. У момент причащення образ виникає у коліванні рідкого середовища як видиме свідчення євхаристійного чуда перетворення вина в Кров Христову» [6, с. 20]. Безумовно, створення ієротропного простору та просторових ікон є конкретним і дієвим способом для більш глибокого наочно-дійового транслявання у свідомість вірян символічного сенсу сакральних образів християнства.

Тож ідея ієротропного поля є дійсно слушною та вчасною, оскільки спрямована передусім на актуалізацію в вірян глибокого почуття релігійної віри. Однак звертаємо увагу на домінування в ієротропному полі атмосфери величності, що зумовлюється одночасною наявністю в його колі значної кількості сакральних образів, мозаїчністю архітектоніки різноманітних прийомів і засобів психоемоційного впливу на вірянина, зокрема на його рецепторну систему, процеси сприйняття, що, безумовно, сприяє наближенню віруючого до сутності інформації сакрального значення. При цьому, за концепцією дослідження, домінування сакральної величності, на жаль, не може гарантувати людині, котра звертається через твори культурного мистецтва до Вищих сил за допомогою, входження в стан релігійного резонансу. Це зумовлюється відсутністю в ієротропному просторі умов певної інтимності процесу сприйняття людиною сакральної сутнос-

ті символічного образу твору мистецтва й, відповідно, звернення до певного персоніфікованого нею сакрального образу. Тобто, людина обмежується в можливості виявити відверті почуття, промовити суть прохання, відчувати певну надію та віру в допомогу тощо. Така обставина практично повністю унеможливує процес входження людини в стан релігійного резонансу, оскільки заважає реалізації одного з основних елементів його механізму – механізму екстраполяції християнського сакрального сенсу. (Під екстраполяцією визнається складна розумова дія людини як складова її релігійного мислення евристичного походження.) Завдяки індукції й природним рефлекторно-інстинктивним механізмам ця дія дає людині змогу цілеспрямовано за власним бажанням розповсюджувати особисті емпіричні знання зі звичної для неї сфери земної життєдіяльності на невідому галузь ірреального, формувати в уяві на резонансно-польових основах яскраві образи цих ірреальних явищ, самостійно надавати їм ознаки сакральності, сприймати як реальні могутні за значущістю Вищі сили та субстанції. Людина, чекаючи від них допомоги, підтримки, отримуватиме позитивний ефект завдяки активізації особистого психічного механізму самонавіювання й психофізичного самопрограмування.

Відповідно, обмеженість вірянина, який перебуває в ієротропному просторі, виникненням лише релігійних почуттів, які, безумовно, починають оволодівати ним, не стимулює його на добровільну зміну поведінки згідно з християнською мораллю, оскільки в такому стані не забезпечується перетворення мети на мотив поведінки. Тому формальна наявність в ієротропному полі всіх трьох основних складових: (а) ієротропного поля; б) творів християнського сакрального мистецтва із символічним закодованим сенсом; в) самого вірянина з його можливостями психологічних механізмів інтеріоризації та екстраполяції, спрямованих на інтенсифікацію процесу входження людини в стан релігійного резонансу, – не може гарантувати досягнення цього стану. Проблематичність входження вірянина в стан релігійного резонансу в ієротропному просторі зумовлюється невідповідністю умов основним принципам екстраполяції, зокрема принципу індуктивно-дедуктивної інформованості, принципу резонансної відповідності бажаному сакральному сенсу та принципу добровільного підкорення сакральності художнього образу сприйняття. У зв'язку з цим, відповідно, не передбачається й забезпечення коеволюційного ефекту, який би мав виявлятися в добровільному пристосуванні людині своєї поведінки до вимог християнства.

Більш актуальним є визначення органічного впливу сакрального простору на емоційно-почуттєву сферу вірянина, запропоноване в дисертаційному дослідженні «Східнохристиянське мистецтво в літургійному контексті (просторово-часовий аспект)» Ю. Алешкової [1]. Авторка акцентує увагу на значенні літургійного аспекту, що є характерним для художнього простору й часу східнохристиянського мистецтва.

Виокремлюючи значення індивідуального впливу на віруючих творів сакрального мистецтва, дослідниця надає перевагу синтезу видів мистецтва й, зокрема, естетичному факторові щодо впливу на людину комплексу творів сакрального мистецтва. Сам художній простір авторка розглядає як безпосередній естетичний засіб досягнення «літургійного богоспілкування та богоуподібнення (обоження) завдяки вираженню у своїй художній специфіці певних властивостей божественного буття й організації можливості прилучення до них через акт естетичного сприйняття» [1, с. 11]. Вона доводить, що «художній простір і час середньовічного мистецтва є інтегральною характеристикою, сукупністю формотворчих елементів різних видів мистецтв (церковної архітектури, живопису, співу, руху священнослужителів), оскільки вони створювалися для спільного загальнолітургійного синтезу й не існували поза церковними стінами, а значить, поза об'єднуючою їх богослужбовою дією» [1, с. 3].

Отже, безумовно, важливим є те, що автор підкреслює роль сенсу закладеного у творах сакрального мистецтва в процесі їх впливу на вірян, оскільки, за автором, це сприятиме подоланню структури їхньої тварної свідомості. Така

мета, відповідно до ідей ученої, може досягатися завдяки «прориву душі в трансцендентне, тобто виявленням не ейдетичного божественного горизонту, а сукупності особистісних божественних якостей» [1, с. 12]. При цьому як механізм цього впливу дослідниця розглядає процес моделювання переживання вірян на рівні вподобання. Цей процес уподобання забезпечується, за задумом автора, завдяки впливу на вірян сукупності творів сакрального мистецтва та спонуканням їхніх почуттів до благодаті поза рухомістю, спокоєм, просвітлінням тощо.

Важливим є те, що літургійна специфіка східнохристиянського простору й часу розкривається Ю. Алешковою у сприйнятті вступу людини «в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Божественною Особистістю і втіленню серця в спосіб Її буття» [1, с. 16]. Безумовно, інтегральна сукупність художнього простору та часу, що розглядається вченою, колосально впливає на емоційну сферу вірян. Також цінною є й мета кінцевого результату сприйняття людиною сакрального сенсу творів християнського мистецтва, що ставиться автором, тобто її вступ «в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Божественною Особистістю».

Але, незважаючи на всі безумовні переваги та особливості такого художнього простору сакрального походження, в ньому також відсутні умови, що стимулюватимуть людину на добровільну зміну власної поведінки відповідно до вимог християнства. На нашу думку, недостатня продуктивність релігійного впливу на людину навколишнього сакрального середовища в цьому випадку зумовлюється відсутністю умов для забезпечення поряд із процесом інтеріоризації також і процесу екстраполяції. Це сприяє виникненню або тільки почуттю релігійної віри, або ж суто естетичних почуттів.

Ефект релігійного резонансу в процесі сприйняття людиною твору християнського сакрального мистецтва, що розкривається в реалізації його основної функції релігійно-резонансного цілепокладання, тобто стимулюванні вірянина на добровільну, усвідомлену зміну особистої поведінки відповідно до християнського канону, зумовлюється суто психологічним аспектом і у взаємозумовленому психологічному зв'язку «людина – сакральний образ – людина» суто індивідуально. Відповідно до концепції дослідження, сакральний простір, у якому людина має входити в стан релігійного резонансу, повинен містити умови із забезпечення концентрації уваги на персоніфікованій сутності сакрального образу з відчуттям певної інтимності й можливості звернення до нього з певним проханням. Саме ці обставини через звернення віруючого до творів християнського сакрального мистецтва сприяють актуалізації потреб і мотиваційної складової особистості. Наслідком цього є забезпечення синхронної взаємодії психологічних механізмів інтеріоризації та екстраполяції людиною християнського сакрального сенсу, відповідно, з одночасною зміною мети поведінки на мотив. Тобто, мета, яку ставить Ю. Алешкова щодо вступу людини «в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Божественною Особистістю», через сприйняття нею творів християнського сакрального мистецтва, за нашою концепцією, безпосередньо може бути реалізованою лише завдяки релігійному резонансу. Відповідно, треба враховувати й специфіку самої структури процесів сприйняття людини, зокрема виникнення зв'язків і відношень, що з'являються в процесі її взаємодії з об'єктами дійсності. При цьому як механізм кодування зв'язків і відношень, які становлять структуру цих процесів, визначаються резонансно-хвильові процеси [1, с. 16]. Це є підтвердженням того, що процес установлення особистісних суб'єкт-об'єктних відносин між Божою Особистістю й особистістю вірянина зумовлюється саме механізмом релігійного резонансу.

Отже, релігійний резонанс є умовою та результатом прийняття людиною сакрального сенсу символічного ху-

дожного образу християнського твору мистецтва, а також є її безпосереднім психічним станом. Його головною функцією є функція релігійно-резонансного цілепокладання, сутність якої розкривається в стимулюванні вірянина на добровільну зміну особистої поведінки відповідно до вимог християнської моралі. Він також сприяє актуалізації потреб і мотиваційної сфери людини в процесі сприйняття творів християнського сакрального мистецтва в напрямі добровільного підкорення власної поведінки релігійним вимогам. Цей процес стимулюється завдяки вступу вірянина на суто суб'єктивному рівні в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Богом. Метою таких відносин є отримання допомоги у вирішенні проблем земного життя.

Отже, закладено підвалини для подальшого дослідження релігійного резонансу як умови та результату прийняття людиною сакрального сенсу символічного художнього образу християнського твору мистецтва. Важливим аспектом подальшого вивчення означеного феномена психічного стану вірянина є визначення аксіологічної сутності релігійного резонансу й ціннісного значення для віруючого.

Література

1. Алешкова Ю.Б. Восточно-християнское искусство в литургическом контексте (пространственно-временной аспект) : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.04 / Ю.Б. Алешкова. – М., 2008. – 23 с.
2. Дельгадо Х. Мозг и сознание / Х. Дельгадо ; пер. с англ. Л.Я. Белопольской. – М., 1971. – 212 с.
3. Дрюк М.А. Химическая теория резонанса в контексте феномена полимодельности научного познания : дисс. ... докт. филос. наук : спец. 09.00.08 / М.А. Дрюк. – М., 2004. – 218 с.
4. Дубров А.П. Парапсихология и современное естествознание / А.П. Дубров, В.Н. Пушкин. – М., СПб. : Соваминко, 1989. – 280 с.
5. Лавренева О.А. Культура пространства: Ноосфера, пневматосфера и семиосфера как базисные концепты / О.А. Лавренева // Вестник НГУ. Серия «Философия». – 2010. – Том 8. – Выпуск 1. – С. 91–95.
6. Лидов А.М. Иеротропия. Пространственные иконы и образ-парадигм в византийской культуре / А.М. Лидов. – М. : Дизайн. Информация. Картография, 2009. – 362 с.
7. Мирча Э. Священное и мирское / Э. Мирча ; пер. с фр., предисл. и коммент. Н.К. Гарбовского. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.
8. Симонов П.В. Что такое эмоция? / П.В. Симонов. – М. : Мысль, 1966. – 93 с.
9. Топоров В.Н. Святость и святые в русской культуре / В.Н. Топоров. – М. : Гнозис, 1995. – Т. 1 : Первый век христианства на Руси. – 1995. – 875 с.

Анотація

Лещенко А. М. Концепт релігійного резонансу. – Стаття.

У статті визначається роль релігійного резонансу в процесі сприйняття людиною твору християнського сакрального мистецтва. Розкривається значення його основної функції релігійно-резонансного цілепокладання, яка реалізовується в стимулюванні вірянина на добровільну, усвідомлену зміну особистої поведінки відповідно до християнського канону. Доводиться, що ця функція зумовлюється психологічним аспектом і у взаємозумовленому психологічному зв'язку «людина – сакральний образ – людина» суто індивідуально. Актуалізується значення сакрального простору, в якому людина входить у стан релігійного резонансу. Зазначається, що такий простір має містити умови із забезпечення концентрації уваги на персоніфікованій сутності сакрального образу з відчуттям певної інтимності й можливості звернення до нього з певним проханням.

Ключові слова: релігійний резонанс, сакральне мистецтво, сакральний простір, екстраполяція.

Аннотация

Лещенко А. М. Концепт религиозного резонанса. – Статья.

В статье определяется роль религиозного резонанса в процессе восприятия человеком произведения христианского сакрального искусства. Раскрывается значение его основной функции религиозно-резонансного целеполагания, которая реализуется в стимулировании верующего на добровольную, осознанную смену личного поведения согласно христианскому канону. Доказывается, что данная функция обусловлена психологическим аспектом и осуществляется во взаимобусловленной психологической связи «человек – сакральный образ – человек». Актуализируется значение сакрального пространства, в котором человек входит в состояние религиозного резонанса. Отмечается, что такое пространство может содержать условия по обеспечению концентрации внимания на персонифицированной сути сакрального образа с чувством определенной интимности и возможности обращения к нему с определенным просьбой.

Ключевые слова: религиозный резонанс, сакральное искусство, сакральное пространство, экстраполяция.

Summary

Leshchenko A. M. Concept of Religious Resonance. – Article.

The study defines the role of the religious resonance in perception by a person a work of the Christian sacred art. Its main function is covered of religious-resonance goal-setting realized in encouraging a believer for voluntary, conscious change of his behavior into that corresponding to the Christian canon. It is proved that this function is conditioned by a psychological aspect and implemented in psychological interrelation «a person-a sacred image-a person». It is actualized the significance of sacred space which is entered by a person in the state of religious resonance. It is noted that this space may provide conditions for concentration of attention to the personalized essence of a sacred image along with a feeling of certain intimacy and possibility of addressing it with a certain request.

Key words: religious resonance, sacred art, sacred space, extrapolation.